

KAI KURIE LIETUVOS GYVENTOJŲ REPRODUKCIJOS DĒSNINGUMAI 1860—1939 METAIS

A. MERČAITIS

Remiantis statistinių duomenų šaltiniais, specialia literatūra, straipsnyje apibūdinama Lietuvos gyventojų reprodukcija 1860—1939 metais, parodoma, jog pakitimai gyventojų reprodukcijoje nebuvo atsitiktinis reiškinys, o gimimų lygio mažėjimas, natūralaus prieaugio mažėjimas buvo dėsningi procesai, susiję su kapitalizmo vystymusi.

* * *

Perėjimas iš feodalizmo į kapitalizmą sukėlė audringą gamybinių jėgų vystymąsi, taip pat sparčius gyventojų augimo tempus. Tačiau, vystantis kapitalizmui, peraugant jam į imperializmą, paaštrėjus kapitalizmo prieštaravimams, vis labiau ėmė reikštis atvirkščias procesas — pradėjo mažėti gimimų, tuo pačiu ir natūralaus prieaugio, lygis.

Lietuvoje kapitalistiniai gamybiniai santykiai sparčiau ėmė vystytis antroje XIX a. pusėje, po baudžiavos panaikinimo. Kaip tik nuo šio laikotarpio ir turime patikimesnius duomenis apie Lietuvos gyventojų reprodukciją¹.

Beveik visose kapitalistinėse Europos šalyse gimimų lygio sumažėjimo pradžia apytikriai sutampa su perėjimo į imperializmą pradžia². Va-

¹ XIX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje prie gubernijų valdybų buvo pradėti steigti gubernijų statistikos komitetai, kurie privalėjo rinkti žinias ir apie gyventojus. Šių komitetų kūrimas ir reorganizavimas buvo užbaigtas 1858—1860 metais, ir šeštojo dešimtmečio pabaigoje komitetai pradėjo skelbti tikslesnes žinias apie gyventojų skaičių, jų natūralųjį judėjimą. Kai kuriuos ankstesnių metų duomenis galima rasti generalinio štabo karininkų surinktoje medžiagoje, bet, kaip pažymėjo ir patys šių leidinių sudarytojai, šie duomenys yra netikslūs (žr. *Материалы для географии и статистики, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Составил генерального штаба капитан А. Кореv, С-П., 1861, стр. 304—305*).

Lietuvos gyventojų reprodukcijos proceso nagrinėjimui galime pasinaudoti duomenimis tų gubernijų, kurios įėjo į Rusijos sudėtį. Pilnesni duomenys yra Kauno, Gardino ir Vilniaus gubernijų, kurios išties ar iš dalies įeina į dabartinę Lietuvos TSR teritoriją. Nagrinėjant šių trijų gubernijų duomenis, galima pastebėti tuos pakitimus gyventojų reprodukcijoje, kurie atsirado, vystantis kapitalizmui.

² *В. С. Козлов, Естественное движение населения капиталистических стран Европы, М., 1959, стр. 12.* Perėjimas iš ikimonopolistinės kapitalizmo stadijos į imperializmą vyko XIX a. paskutiniajame trečdalyje. Aišku, neįmanoma tiksliai nurodyti metus, kada pasibaigė ikimonopolistinė stadija ir prasidėjo perėjimas į imperializmą. Todėl *V. Kozlovas* sąlyginu požiūriu ikimonopolistinei stadijai priskiria gyventojų natūralaus judėjimo tendencijas iki 1876 metų, dėl kurių (1876 metų.— *A. N.*) *V. Leninas* sakė: „... kaip tik tuo laiku galima, aplamai ir ištiesai imant, laikyti Vakarų Europos kapitalizmo išsivystymą jo ikimonopolistinėje stadijoje pasibaigus...“ (*V. I. Leninas. Raštai, t. 22, p. 243*).

dinasi, persilaužimas gimimų dinamikoje daugiau ar mažiau sutapo su persilaužimu kapitalizmo vystymesi. Rusijoje, kur kapitalizmas buvo silpniau išsivystęs, persilaužimas gimimų dinamikoje įvyko šiek tiek vėliau: gimimų lygio mažėjimas aiškiai matomas nuo 1886—1890 metų³.

Nežiūrint skirtingų gimimų lygio mažėjimo tempų, šis procesas vyko visose Rusijos europinės dalies gubernijose, tame tarpe ir Kauno, Gardino bei Vilniaus gubernijose. Jei 1861—1865 metais Vilniaus ir Gardino gubernijose (žr. 1 lentelę) 1000 gyventojų vidutiniškai tekdavo 50,2, o Kauno gubernijoje — 42,3 gimusių, tai pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1911—1913 m.) Vilniaus gubernijoje teko tik 30,6, Gardino gubernijoje — 32,8 ir Kauno gubernijoje — 27,3 gimusiojo. Vadinasi, per šį laikotarpį gimimų lygis sumažėjo: Vilniaus gubernijoje — 39%, Gardino — 35% ir Kauno gubernijoje — 35,5%.

1 lentelė

Gimimų lygis Kauno, Gardino ir Vilniaus gubernijose 1861—1913 metais*

Gubernija	1000 gyventojų tenka gimusių										
	1861—1865 m.	1866—1870 m.	1871—1875 m.	1876—1880 m.	1881—1885 m.	1886—1890 m.	1891—1895 m.	1896—1900 m.	1901—1905 m.	1906—1910 m.	1911—1913 m.
Vilniaus	50,2	45,8	45,8	41,0	39,5	43,0	44,0	38,0	33,5	32,3	30,6
Gardino	50,2	46,1	45,5	42,6	41,4	41,3	41,2	44,1	40,9	36,8	32,8
Kauno	42,3	38,3	38,8	36,0	34,1	34,8	33,6	35,2	32,5	29,3	27,3

* A. Г. Ращин, Население России за 100 лет, М., 1956, стр. 167.

Kaip matome iš pirmos lentelės, labiau mažėjo gimimų skaičius Gardino, Kauno ir Vilniaus gubernijose nuo 1861—1865 metų, tai yra žymiai anksčiau, negu visoje Rusijos europinėje dalyje. Didesnį gimimų mažėjimą, be kitų bendrų veiksnių, sąlygojo ir emigracija, kuri labai plito po nepavykusio 1863 metų sukilimo ir dar labiau — po 1868 metų nederliaus. Emigracija nuolat augo ir XIX amžiaus pabaigoje tapo masine. L. Truskos apskaičiavimais, 1868—1914 metais iš Lietuvos emigravo apie 25% tuometinių jos gyventojų⁴.

Prof. A. Rimka nurodė, jog prieš 1902 metus nebuvo ryškesnio ir sistemingo gimimų mažėjimo⁵. Tačiau pirmojoje lentelėje pateikti duomenys patvirtina išvadą, kad ir iki 1902 metų žymiai mažėjo gimimai. Jau 1896—1900 metais, palyginus su 1861—1865 metais, gimimų lygis Vilniaus gubernijoje buvo mažesnis 24,3%, Gardino gubernijoje — 12,2% ir Kauno gubernijoje — 16,8%.

Po pirmojo pasaulinio karo gimimų lygis ne tik nepasiekė prieškarinio lygio, bet ir toliau mažėjo. Tai matyti iš 2 lentelės duomenų.

Vadinasi, Lietuvoje, kaip ir kitose kapitalistinėse valstybėse, sistemingai mažėjo gimimų lygis. Ypač šis procesas sustiprėjo per pirmąjį pasaulinį karą, po kurio gimimų lygis taip ir nepasiekė ankstesnių koeficientų. Jei 1924 metais buvo aukščiausias gimimų lygis po pirmojo pasaulinio karo — sudarė 29,4%, tai vėliau šis lygis sumažėjo, ir jau 1939 metais gimimų lygis buvo 23,8% mažesnis už 1924 metų ir tesudarė 22,4%.

³ A. Г. Ращин, Население России за 100 лет, М., 1956, стр. 154.

⁴ L. Truska, Emigracija iš Lietuvos 1868—1914 metais. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, 1 (10), Vilnius, 1961, p. 84.

⁵ A. Rimka. Lietuvos gyventojų augimas ekonomikos perspektyvose. „Ekonomika“, 1935, Nr. 1, p. 37.

Gimimai Lietuvoje 1915—1939 metais*

Metai	1000 gyventojų tenka gimusių		Metai	1000 gyventojų tenka gimusių	
	empirinės reikšmės	išlygintos reikšmės		empirinės reikšmės	išlygintos reikšmės
1915	18,10	—	1928	28,8	27,43
1916	16,66	—	1929	27,2	27,01
1917	15,08	—	1930	27,4	26,59
1918	15,59	—	1931	26,8	26,17
1919	19,44	—	1932	27,3	25,75
1920	22,66	—	1933	25,7	25,33
1921	24,63	—	1934	24,8	24,91
1922	27,31	29,95	1935	23,4	24,49
1923	28,36	29,53	1936	24,2	24,07
1924	29,36	29,11	1937	22,3	23,66
1925	28,93	28,69	1938	22,7	23,24
1926	28,50	28,27	1939	22,4	22,82
1927	29,40	27,85			

* LSM 1924—1926 m., Kaunas, 1927, p. 30; LSM, t. 12, p. 27.

Pastaba: Mažiausių kvadratų metodu išlyginta tik 1922—1939 metų reikšmės (pirmasis pasaulinis karas labai sumažino gimimų lygį, o maždaug iki 1922 metų gimimų lygis negrįžo į normalias vėzes).

Taigi, pasekus gimimų lygio kitimą per ilgesnį laikotarpį, galime padaryti išvadą, kad 1861—1865 metais gimimų lygis, pagal B. Urlanio siūlomą skalę⁶, buvo labai aukštas. Vilniaus, Gardino gubernijose šis lygis net siekė fiziologinį maksimumą; prieš pirmąjį pasaulinį karą — 1911—1913 metais — gimimų lygis dar buvo didesnis už vidutinį, o po pirmojo pasaulinio karo buržuazinė Lietuva pasidarė valstybe su vidutiniu gimimų lygiu.

Pateikti gimimo koeficientai yra pernelyg bendri, jie užtušuoja tuos gimimų lygio ir dinamikos skirtingumus, kurie pasireiškia skirtingose buržuazinės visuomenės klasėse. Gilesnei socialinei-ekonominei analizei, norint išaiškinti gimimų lygio mažėjimo priežastis, reiktų turėti duomenis apie gimimų dinamiką klasiniu požiūriu. Tačiau buržuazinės Lietuvos statistika, kaip ir apylamai statistika kapitalizmo sąlygomis, tokių duomenų nepateikė.

Seimoms darantis mažesnėms, kartu mažėjo gimimų skaičius. Tai savo ruožtu pasireiškė santuokų vaisingumo mažėjimu⁷. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje dar nematome staigaus šeimų dydžio mažėjimo: vienai santuokai teko 4—5 ir net daugiau gimusiųjų. Tai matome iš 3 lentelės duomenų⁸.

Ypač gimusių skaičius, tenkąs vienai santuokai, sumažėjo po pirmojo pasaulinio karo. Kaip matyti iš 4 lentelės, tik 1923 metais vienai santuokai

⁶ B. Ц. Урланис, Рождаемость и продолжительность жизни в СССР, М., 1963, стр. 9.

⁷ Santuokų vaisingumą atspindi vaisingumo rodiklis, kuris gaunamas, dalijant per metus gimusiųjų skaičių iš tų metų santuokų skaičiaus. Mūsų nuomone, šis rodiklis yra netikslus, nes, pirma, į gimusiųjų skaičių įjungiami ir nesantuokoje gimę, o, antra, dalinti vien iš einamųjų metų santuokų skaičiaus būtų neteisinga.

⁸ Trečioje lentelėje pateiktas vienai santuokai tenkantis gimusiųjų skaičius nesutampa su S. Kakliausko pateiktais duomenimis (Zr. S. Kakliauskas, Natūralus gyventojų judėjimas Lietuvoje, Kaunas, 1936, p. 15). S. Kakliauskas nurodo tą patį šaltinį — „Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m“. Siame šaltinyje pateiktas gimusiųjų ir vedybų skaičius. Kiek vienai santuokai tenka gimusiųjų, reikia apskaičiuoti. Mūsų apskaičiavimai, net abiem galimais atvejais: trijose ir keturiose gubernijose, skiriasi (kai kur net žymiai) nuo S. Kakliausko pateiktų duomenų.

Gimusių skaičius, tenkantis vienai santuokai, lietuviškose gubernijose*

Metai	Gimusių skaičius (tūkst.)						Santuokų skaičius (tūkst.)						Vienai santuokai tenka gimusių	
	Kauno gub.	Vilniaus gub.	Gardino gub.	Iš viso trijose gubernijose	Suvalkų gub.	Iš viso keturiose gub.	Kauno gub.	Vilniaus gub.	Gardino gub.	Iš viso trijose gubernijose	Suvalkų gub.	Iš viso keturiose gub.	trijose gubernijose (Kauno, Vilniaus, Gardino)	keturiose gubernijose
1846	31	26	31	88	...	...	8	7	7	22	...	...	4,0	...
1861—1870	43	44	44	131	20	151	9	8	9	26	3	29	5,0	5,2
1871—1880	48	48	50	146	20	166	10	9	9	28	4	32	5,2	5,2
1881—1890	52	52	56	160	21	181	11	11	12	34	4	38	4,7	4,7
1891—1900	55	63	67	185	...	...	11	12	13	36	...	...	5,1	...
1901	53	64	68	185	...	...	11	13	13	37	...	...	5,0	...
1902	57	66	71	194	...	...	11	12	13	36	...	...	5,4	...
1905	51	61	67	179	...	...	9	10	12	31	...	...	5,8	...
1906	53	62	66	181	18	199	11	15	15	41	3	44	4,4	4,5
1907	51	63	49	163	...	...	10	14	13	37	...	...	4,4	...
1908	50	61	52	163	18	181	10	12	10	32	3	35	5,1	5,2
1909	51	63	62	176	14	190	10	12	12	34	...	...	5,2	...

* Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m., p. 65.

teko 4 gimusieji, o buržuazijos valdymo laikotarpio pabaigoje teko vos 3 gimusieji.

Gimusiųjų skaičius, tenkantis vienai santuokai, Lietuvoje*

Metai	Vienai santuokai tenka gimusių	Metai	Vienai santuokai tenka gimusių	Metai	Vienai santuokai tenka gimusių
1920	2,8	1927	3,4	1934	3,3
1921	3,3	1928	3,5	1935	3,2
1922	3,5	1929	3,6	1936	3,2
1923	4,0	1930	3,5	1937	3,0
1924	3,6	1931	3,4	1938	2,9
1925	3,7	1932	3,5	1939	3,0
1926	3,3	1933	3,2		

* LSM, t. 12, p. 17.

Santuokų vaisingumas turėjo tendenciją mažėti tiek miestuose, tiek ir kaimuose. Iš 5 lentelės duomenų matyti, kad miestuose vaisingumo rodikliai buvo žymiai mažesni, negu kaimuose. Žemiausi vaisingumo rodikliai buvo Kaune ir Šiauliuose, kur pramonė buvo labiau išvystyta kaip kituose miestuose ir kur darbininkų bei žemesniųjų tarnautojų sąlygos buvo itin sunkios, ypač dėl butų stokos.

Apie mažesnę santuokų vaisingumą galima spręsti ir iš to, kad nuolat augo pirmagimių ir antragimių lyginamasis svoris. Jei 1929—1932 metais pirmagimiai ir antragimiai sudarydavo apie 45% visų naujagimių (čia turima galvoje gimusieji iš santuokoje esančių motinų), tai paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais, kaip matyti iš 6 lentelės, sudarė jau apie 50%, o miestuose — net 66—68%.

5 lentelė

Gimusių skaičius, tenkantis vienai santuokai, Lietuvos miestuose ir kaimuose*

	1928 m.	1930 m.	1931 m.	1932 m.	1933 m.	1934 m.	1935 m.	1936 m.	1937 m.	1938 m.	1939 m.
Kaimuose	...	...	...	3,8	3,4	2,7	3,6	3,6	3,2	3,2	3,2
Miestuose	...	...	...	2,4	2,2	2,2	2,0	1,8	1,7	2,0	2,1
tame tarpe:											
Kaune	1,7	1,5	1,6	1,9	1,9	1,7	1,6	1,7	1,7	1,6	1,7
Siauliuose ..	1,4	1,8	1,6	2,8	2,2	2,2	1,8	2,0	2,2	2,1	2,3
Panevėžyje ..	1,5	1,5	1,6	1,6	2,4	2,2	2,3	2,6	2,0	2,4	2,2
Klaipėdoje ..	1,5	3,1	2,2	1,9	2,2	2,4	2,3	2,4	2,4	...	...

* Apškaiciuota, remiantis LSM.

6 lentelė

Pirmagimių ir antragimių lyginamasis svoris gimusiųjų skaičiuje (%)*

	1929 m.	1930 m.	1931 m.	1932 m.	1933 m.	1934 m.	1935 m.	1936 m.	1937 m.	1938 m.	1939 m.
Iš viso	44,9	44,3	44,0	44,5	45,7	46,2	47,1	47,0	48,3	48,6	50,8
Miestuose ..	...	...	...	60,1	61,9	61,6	63,2	63,9	66,2	66,4	68,3
Kaimuose ..	...	...	...	42,1	43,1	43,7	44,5	44,0	44,8	45,3	47,2

* Lentelė sudaryta iš LSM.

Kaimo vietovėse pirmagimiai ir antragimiai sudarydavo 42—47%, o tai dar kartą rodo, kad kaimo moterys vaikų gimdydavo daugiau kaip miesto moterys. Be to, pirmagimių ir antragimių lyginamasis svoris miestuose augo sparčiau kaip kaimuose. Jei 1939 metais, palyginus su 1932 metais, pirmagimių ir antragimių lyginamasis svoris kaimuose padidėjo 12,1%, tai miestuose — 13,6%.

Kadangi kaimo moterys, palyginus jas su miesto moterimis, vaikų gimė daugiau, tai nenuostabu, kad ir gimimų lygis kaimuose buvo aukštesnis kaip miestuose (žr. 7 lentelę).

7 lentelė

1000 gyventojų tenka gimusiųjų buržuazinės Lietuvos miestuose ir kaimuose*

Metai	Miestuose ir miesteliuose	Kaimuose	Metai	Miestuose ir miesteliuose	Kaimuose
1928	22,6	29,8	1934	24,6	24,8
1929	23,4	27,8	1935	23,0	23,5
1930	23,1	28,1	1936	24,5	24,1
1931	24,0	27,2	1937	24,5	21,9
1932	25,5	27,6	1938	20,3	23,4
1933	24,7	25,8			

* Lentelė sudaryta, remiantis LSM.

Iš 7 lentelės matome, jog paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais gimimų lygis kaimuose priartėjo prie gimimų lygio miestuose.

Jei XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje gimimų lygis Lietuvoje buvo žymiai aukštesnis kaip po pirmojo pasaulinio karo, tai viena iš priežasčių buvo ta, kad tuo laikotarpiu moterys ištekėdavo anksčiau kaip po

pirmojo pasaulinio karo. Pavyzdžiui, 1910 metais nuotakų iki 20 metų amžiaus procentas sudarė: Gardino gubernijoje — 34,9, Vilniaus — 33 ir Kau-no gubernijoje — 25%⁹, kai tuo tarpu 1925—1937 metais tesiekė tik 8—12%¹⁰. Antra vertus, statistiniai duomenys rodo, kad ir Lietuvoje buvo tendencija atidėlioti santuokas vėlesniam amžiui. Pavyzdžiui, jei 1925—1926 metais susituokusiųjų tarpe vyrai 30—49 metų amžiaus sudarė 30%, o moterys — 19%, tai 1937—1938 metais tokio amžiaus jau sudarė: vyrai 37,5—38,6%, o moterys — 24—24,6%¹¹.

Gimimų lygio mažėjimą paveikė ir gyventojų amžiaus struktūra, kuri, kaip parodė prof. Dz. Budrys, nebuvo palanki gimimų požiūriu¹². Nepalanki gyventojų amžiaus struktūra susidarė pirmiausia dėl pirmojo pasaulinio karo, kurio metu (neskaitant žuvusiųjų) beveik per pusę sumažėjo gimimų skaičius ir padidėjo mirimų skaičius; todėl gyventojų pasiskirstymas amžiumi nukrypo nuo normalios padėties. Normaliomis sąlygomis didžiausias gyventojų skaičius esti jauniausiojo amžiaus grupėje, tuo tarpu po pirmojo pasaulinio karo didžiausią lyginamąjį svorį sudarė ne 0—9 metų amžiaus grupė, o 10—19 metų amžiaus grupė. 1923—1925 metų surašymo duomenimis 0—9 metų amžiaus grupė sudarė 18,9%, o 10—19 metų amžiaus grupė — 24%¹³. Šis gyventojų amžiaus struktūros pasikeitimas veikė gimimų lygį, ypač paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais.

Nepalanki gyventojų amžiaus sudėtis gimimų požiūriu pradėjo sudaryti XIX a. paskutiniajame trečdalyje, kada, kaip buvo minėta, prasidėjo masinė gyventojų emigracija. Didžiausią emigrantų skaičių sudarė 20—29 metų amžiaus gyventojai. Pavyzdžiui, 1928—1930 metais emigravo 30 918 gyventojų, kurių tarpe 48,5—49,3% sudarė 20—29 metų amžiaus gyventojai, o jei imsime 20—39 metų amžiaus grupę, tai ji sudarė apie 66—67% visų emigravusiųjų¹⁴. Ir vėlesniais metais emigravusiųjų tarpe 33—44% sudarydavo 20—29 metų amžiaus gyventojai, o 20—39 metų grupė sudarydavo 47—54%¹⁵. Tai turėjo įtakos gimimų lygiui, nes mažėjo tos amžiaus grupės, iš kurių daugiausia gimdavo.

Pagaliau, gimimų lygio kritimo priežastimi buvo, be abejo, ir moterų darbo platesnis naudojimas. Antai jeigu 1930 metais moterys darbininkės sudarė 36% visų pramonės darbininkų, tai 1936 metais šis santykis pakilo iki 41%¹⁶. Kapitalizmo sąlygomis dirbančiai moteriai ypač sunku turėti didesnę šeimą, prižiūrėti vaikus, juos auklėti. F. Engelsas nurodo, jog moteris, „jeigu ji nori dalyvauti visuomeninėje gamyboje ir savarankiškai uždirbti, tai ji nepajėgia atlikti savo šeiminių pareigų“¹⁷.

Nors XIX a. ir XX a. pradžioje gimimų lygis dar buvo aukštas, bet natūralųjį gyventojų prieaugį sąlygoja ne tik gimimų lygis, bet ir mirimų lygis. Gyventojų mirtingumas minėtu laikotarpiu buvo aukštas. Tai rodo duomenys, pateikti 8 lentelėje.

Kaip matome iš 8 lentelės, mirimų lygis nuolat mažėjo ir prieš pirmąjį pasaulinį karą nei vienoje iš anksčiau minėtų gubernijų neviršijo 20%. 1911—1913 metais, palyginus su 1861—1865 metais, mirtingumo lygis Kau-no gubernijoje sumažėjo 30,7%, Gardino — 35,7%, o Vilniaus gubernijoje

⁹ A. Г. Рашин, Население России за 100 лет, М., 1956, стр. 176.

¹⁰ Apskaičiuota iš Lietuvos statistikos metraščių (toliau LSM).

¹¹ Apskaičiuota iš LSM.

¹² Žr. Dz. Budrys. Kai kurie specifinio gyventojų skaičiaus dėsnio veikimo atvejai. Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai, XXII, Ekonomika ir Teisė, IV, 1958, p. 42.

¹³ LSM, t. I, p. 18.

¹⁴ Apskaičiuota iš LSM, t. 2, 3, 4.

¹⁵ Apskaičiuota iš LSM.

¹⁶ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 3 (87), p. 60.

¹⁷ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, Vilnius, 1950, p. 208.

Gyventojų mirtingumas Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijose 1861—1913 metais*

Gubernija	1000 gyventojų tenka mirusiųjų											
	1861—1865 m.	1866—1870 m.	1871—1875 m.	1876—1880 m.	1881—1885 m.	1886—1890 m.	1891—1895 m.	1896—1900 m.	1901—1905 m.	1906—1910 m.	1911—1913 m.	vidutiniškai 1861—1913 m.
Vilniaus ..	28,2	28,2	27,8	25,7	26,7	25,4	27,2	22,8	22,4	18,9	17,7	24,6
Gardino ..	30,0	28,6	31,7	29,0	31,4	28,3	27,0	27,9	26,6	22,4	19,3	27,5
Kauno	26,1	33,8	23,8	23,2	24,3	23,2	24,1	22,6	23,1	20,2	18,1	23,9

* A. Г. Рашин, Население России за 100 лет, М., 1956, стр. 187.

je — net 37%. Bet, nežiūrint sparčių mirimų lygio mažėjimo tempų, mirtingumo lygis buvo dar gana aukštas, kai tuo tarpu daugelyje Europos valstybių pirmojo pasaulinio karo išvakarėse mirtingumas sudarė: Olandijoje — 13,3%, Danijoje — 13%, Anglijoje ir Uelse — 14%, Švedijoje — 13,9%, Norvegijoje — 13,4% ir t. t.¹⁸

Po pirmojo pasaulinio karo mirtingumas toliau mažėjo ir, kaip matyti iš 9 lentelės, apie 1933 metus pasiekė tą lygį, kurį kitos vakarų Europos valstybės pasiekė jau prieš pirmąjį pasaulinį karą.

9 lentelė

Mirimų lygis Lietuvoje 1920—1939 metais*

Metai	1000 gyven- tojų tenka mirusiųjų	Metai	1000 gyven- tojų tenka mirusiųjų	Metai	1000 gyven- tojų tenka mirusiųjų
1920	21,2	1927	17,3	1934	14,6
1921	15,2	1928	15,6	1935	14,0
1922	17,7	1929	17,1	1936	13,4
1923	15,1	1930	15,9	1937	13,2
1924	16,3	1931	15,8	1938	12,6
1925	16,9	1932	15,3	1939	13,6
1926	15,4	1933	13,5		

* Sudaryta, remiantis LSM.

Nors ir buvo kai kurių svyravimų mirtingumo lygyje, bet, net ir matematiškai nepertvarkius šios eilutės, aiškiai matoma mirimų lygio mažėjimo tendencija.

Kaip ir kitose kapitalistinėse šalyse, taip ir buržuazinėje Lietuvoje mirimų lygis kaimo vietovėse buvo aukštesnis kaip miestuose. Tai matyti iš 10 lentelės duomenų.

Tenka pridurti, kad po 1923—1925 metų (ir 1925 metų Klaipėdos krašte) gyventojų surašymo natūralaus gyventojų judėjimo statistika buvo vedama, atsižvelgiant tik į natūralų gyventojų judėjimą ir nepaisant gyventojų emigracijos. Aišku, pirmųjų — artimesniųjų po surašymo — metų rodikliai dar daug maž tiksliau atspindėjo tikrąją padėtį, o vėliau mirimų lygis miestuose gavosi didesnis. 1938 metais miestų gyventojų skaičius buvo koreguotas, atsižvelgiant į gyventojų migraciją. Kartu perskaičiuota ir gretimų metų natūralaus gyventojų judėjimo rodikliai. Pavyzdžiui, Lietuvos statistikos metraščio t. 9, p. 32 nurodoma, jog mirimų lygis 1936 me-

¹⁸ В. С. Козлов, Естественное движение населения капиталистических стран Европы, М., 1959, стр. 38.

tais miestuose buvo 14,6%, o kaimuose — 13,2%. Atitinkamai LSM t. 10, p. 32 duomenimis mirimų lygis 1937 metais miestuose buvo 15%, o kaimuose — 12,8%. 1938 metais patikslinus, mirimų lygis miestuose sumažintas: 1936 metais — iki 11,2%, o 1937 metais — iki 11,4%; kaimuose mirimų lygis padidintas: 1936 metais — iki 13,8%, o 1937 metais — iki 13,4%. Todėl nors 1932—1935 metais miestuose mirimų lygis ir didesnis, bet tai nekeičia išvados, kad vis tik kaimuose mirtingumas buvo aukštesnis.

10 lentelė

Gyventojų mirtingumas Lietuvos miestuose ir kaimuose 1928—1938 metais (%)*

	1928 m.	1929 m.	1930 m.	1931 m.	1932 m.	1933 m.	1934 m.	1935 m.	1936 m.	1937 m.	1938 m.
Miestuose ..	14,5	16,8	14,8	15,6	15,5	14,2	15,4	14,5	11,2	11,4	11,6
Kaimuose ..	15,8	17,2	16,0	15,9	15,3	13,4	14,4	13,9	13,8	13,4	12,8

* Lentelė sudaryta, remiantis LSM.

Aukštą mirimų lygį XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje sąlygojo pirmiausia aukštas vaikų mirtingumas. A. Rašinas pateikia duomenis (žr. 11 lentelę), iš kurių matyti, kad XIX amžiuje 1000 gimusių vaikų Kauno ir Gardino gubernijose tekdavo mirusių vaikų iki 5 metų amžiaus daugiau kaip 300; tik Vilniaus gubernijoje — mažiau 300.

11 lentelė

Vaikų iki 5 metų amžiaus mirtingumas Gardino, Kauno ir Vilniaus gubernijose*

Gubernija	1000 gimusių vaikų mirė vaikų iki 5 metų amžiaus		
	1867—1881 m.	1887—1896 m.	1908—1910 m.
Gardino	353	357	312
Kauno	307	311	299
Vilniaus	291	296	266

* A. Г. Рашин, Население России за 100 лет, М., 1956, стр. 198—199.

Po pirmojo pasaulinio karo apleičiamas mirtingumas sumažėjo, o tai be abejo apsprendė vaikų mirtingumo mažėjimas. Apskaičiavę analoginį rodiklį buržuazinei Lietuvai, gausime atitinkamus duomenis apie vaikų mirtingumą (žr. 12 lentelę).

12 lentelė

Vaikų iki 5 metų amžiaus mirtingumas buržuazinėje Lietuvoje*

Metai	1000 gimusių tenka mirusių vaikų iki 5 m. amžiaus	Metai	1000 gimusių tenka mirusių vaikų iki 5 m. amžiaus	Metai	1000 gimusių tenka mirusių vaikų iki 5 m. amžiaus
1928	195	1932	207	1936	161
1929	228	1933	157	1937	151
1930	206	1934	210	1938	147
1931	189	1935	170	1939	159

* Apskaičiuota, remiantis LSM.

Nors buvo kai kurie svyravimai, bet apskritai vaikų iki 5 metų mirtingumas paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais buvo apie 2 kartus

mažesnis, negu XIX a. pabaigoje. Vis dėlto vaikų mirtingumas dar buvo aukštas. Net buržuazijos valdymo laikotarpio pabaigoje apie 26% visų mirusiųjų sudarydavo vaikai iki 5 metų amžiaus¹⁹.

Mirusių vaikų iki 5 metų amžiaus tarpe daugiausia mirdavo, nesulaukę vienerių metų. 1867—1910 metais Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijose 1000 gimusiųjų teko daugiau kaip 150 mirusių vaikų iki vienerių metų amžiaus (žr. 13 lentelę).

13 lentelė

Vaikų iki vienerių metų amžiaus mirtingumas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose*

Gubernija	1000 gimusių vaikų tenka mirusių vaikų iki vienerių metų amžiaus		
	1867—1881 m.	1886—1897 m.	1908—1910 m.
Gardino	168	179	167
Kauno	155	173	164
Vilniaus	125	141	150

* A. Г. Рашиц, Население России за 100 лет, стр. 196.

Paskaičiavę analoginį rodiklį buržuazinės Lietuvos sąlygomis, matysime, kad iš viso vaikų iki vienerių metų amžiaus mirtingumas, palyginus su laikotarpiu prieš pirmąjį pasaulinį karą, sumažėjo, bet atskirais metais, pavyzdžiui, 1929, 1932, 1934, buvo viršijamas net 1908—1910 metų atskirų gubernijų lygis (žr. 14 lentelę).

14 lentelė

Vaikų iki vienerių metų amžiaus mirtingumas buržuazinėje Lietuvoje*

Metai	1000 gimusių tenka mirusių vaikų iki vienerių metų amžiaus	Metai	1000 gimusių tenka mirusių vaikų iki vienerių metų amžiaus	Metai	1000 gimusių tenka mirusių vaikų iki vienerių metų amžiaus
1926	146	1931	145	1936	128
1927	151	1932	167	1937	120
1928	147	1933	121	1938	112
1929	176	1934	166	1939	122
1930	154	1935	123		

* Apskaičiuota, remiantis LSM.

Reikia pažymėti, kad vaikų iki 5 metų amžiaus mirtingumas sumažėjo žymiai daugiau kaip vaikų iki vienerių metų mirtingumas. Netgi 1937—1938 metais mirę vaikai iki vienerių metų amžiaus sudarydavo 20% bendro mirusiųjų skaičiaus²⁰.

Buržuazinės Lietuvos statistika nepateikia duomenų apie atskirų buržuazinės visuomenės klasių vaikų mirtingumą. Tačiau neabejotina, kad atskirų klasių, sluoksnių socialinę padėtį atspindėjo ir vaikų mirtingumas. Paprastai darbininkų, neturtingų valstiečių vaikų mirtingumas yra žymiai aukštesnis kaip kitų buržuazinės visuomenės sluoksnių vaikų, nes tai apsprendžia žemas darbininko darbo užmokestis, ilga darbo diena, nepalankios darbo higienos sąlygos, baurios butų bei buitinės sąlygos, negalėjimas

¹⁹ Apskaičiuota, remiantis LSM.

²⁰ Apskaičiuota remiantis LSM.

pasinaudoti medicinos pagalba ir t. t. Nepakankama mityba darbininkų ir neturtingų valstiečių šeimose labiausiai veikdavo vaikus, pakirsdavo jų sveikatą, sukeldavo vaikų susirgimus ir mirtį.

Mirtingumas susijęs ir su žemu motinų kultūriniu lygiu. Neapsišvietusios motinos turėjo mažiau žinių apie vaikų priežiūrą, jų auginimą, o tai neabejotinai didino vaikų mirtingumą. Užtenka nurodyti, kad 1923 metų surašymo duomenimis net 34,4% visų moterų nemokėjo nei skaityti, nei rašyti²¹.

Nors sistemingai mažėjo mirimai, bet dar daugiau mažėjo gimimai, todėl mažėjo ir natūralus gyventojų prieaugis.

15 lentelė

Natūralus gyventojų prieaugis Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijose 1861–1913 metais* (%)

Gubernija	1861—1865 m.	1866—1870 m.	1871—1875 m.	1876—1880 m.	1881—1885 m.	1886—1890 m.	1891—1895 m.	1896—1900 m.	1901—1905 m.	1906—1910 m.	1911—1913 m.	Vidutiniškai 1861—1913 m.
Vilniaus ..	22,0	17,6	18,0	15,3	12,8	17,6	16,8	15,2	11,1	13,4	12,9	15,7
Gardino ..	20,2	17,5	13,8	13,6	10,0	13,0	14,2	16,2	14,3	14,4	13,5	14,6
Kauno ..	16,2	4,5	15,0	12,8	9,8	11,6	9,5	12,6	2,4	9,1	9,2	10,4

* A. Г. Рашин, Население России за 100 лет., М., 1956, стр. 217.

Iš 15 lentelės matome, kad 1911–1913 metais, palyginus su 1861–1865 metais, natūralaus gyventojų prieaugio lygis Vilniaus gubernijoje sumažėjo 41,4%, Gardino gubernijoje — 33,2% ir Kauno gubernijoje — 43,2%.

Natūralus gyventojų prieaugis mažėjo ir po pirmojo pasaulinio karo. Tai matyti iš 16 lentelės duomenų, kur greta empirinių duomenų pateikiami ir išlygintieji duomenys.

16 lentelė

Natūralus gyventojų prieaugis Lietuvoje 1923–1939 metais* (%)

Metai	Empiriniai duomenys	Išlyginti duomenys**	Metai	Empiriniai duomenys	Išlyginti duomenys**
1923	13,3	13,3	1932	12,0	11,0
1924	13,1	13,0	1933	12,1	10,8
1925	12,0	12,8	1934	10,2	10,5
1926	13,1	12,5	1935	9,4	10,3
1927	12,1	12,3	1936	10,8	10,1
1928	13,2	12,0	1937	9,1	9,8
1929	10,1	11,8	1938	10,1	9,6
1930	11,5	11,5	1939	8,8	9,3
1931	11,0	11,3			

* LSM, t. 12, p. 17.

** Išlyginta mažiausių kvadratų metodu.

Natūralus gyventojų prieaugis mažėjo dėl to, kad sparčiai mažėjo gimimų lygis, o mirimų lygis mažėjo lėtesniais tempais. 1923–1939 metais

²¹ Apskaičiuota, remiantis „Lietuvos gyventojai“, Kaunas, p. 95.

mirimų lygis vidutiniškai kasmet sumažėdavo 0,66%, kai tuo tarpu gimimų lygis sumažėdavo vidutiniškai 1,5%²². Todėl, natūralus gyventojų prieaugis per šį laikotarpį kasmet mažėjo 2,55%. Vadinasi, vidutinis gimimų mažėjimas daugiau kaip dvigubai spartesnis už vidutinius mirimų sumažėjimo tempus. Be to, vidutinis gimimų sumažėjimo tempas kaimuose žymiai spartesnis kaip miestuose. 1928—1938 metais gimimai miestuose vidutiniškai kasmet sumažėdavo 1,14%, o kaimuose — net 2,4%. Mirimai miestuose mažėjo sparčiau kaip kaimuose. 1928—1938 metais vidutinis mirimų lygio sumažėjimo tempas kaimuose sudarė 2,1%, o miestuose — 2,21%. Todėl ir natūralus prieaugis kaimuose mažėjo žymiai sparčiau kaip miestuose. Esant spartesniems gimimų sumažėjimo tempams kaimo vietovėse, vyko gimimų lygio kaime ir mieste suartėjimas. Jei 1928 metais gimimų lygis kaimuose viršijo gimimų lygį miestuose 31,8%, tai 1938 metais teviršijo tik 15,3%.

Taigi kapitalizmo sąlygomis Lietuvos gyventojų reprodukcijoje vyko šie procesai:

1. Sistemingai mažėjo gimimų ir mirimų lygis, bet gimimų lygis mažėjo sparčiau ir todėl mažėjo natūralus prieaugis.

2. Žemesnis gimimų lygis buvo miestuose ir aukštesnis kaimuose, susidaręs dėl skirtingo santuokų vaisingumo mieste ir kaime. Paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais gimimų lygis kaime priartėjo prie gimimų lygio miestuose.

3. Gimimų lygio mažėjimo tempai kaime buvo spartesni kaip miestuose, o mirimų lygio mažėjimo tempai buvo spartesni miestuose.

4. Buržuazinės santvarkos sąlygomis Lietuvai buvo būdingas palyginti aukštas vaikų mirtingumas, ypač kūdikių iki vienerių metų.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Buhalterinės apskaitos ir statistikos
katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1964 m. spalio mėn.

НЕКОТОРЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ в 1860—1939 годах

МЯРЧАЙТИС А.

Резюме

С переходом от феодализма к капитализму бурный рост производительных сил сказался и на темпах роста населения. В переходном периоде держались высокие темпы роста населения. Но с укреплением капитализма, с переходом его в свою высшую стадию — империализм, начался обратный процесс: повсеместно падали темпы рождаемости, причем с такой быстротой, что во многих странах, в том числе и в России, падал и уровень естественного прироста населения.

В статье автор на основании статистических данных освещает те закономерности, тенденции, которые проявились в процессе воспроизводства населения Литвы с 1860 года до конца буржуазной власти в Литве.

²² Vidutiniai tempai apskaičiuoti pagal geometrinį vidurkį.

Автор изучает данные о воспроизводстве населения трех губерний Российской империи: Виленской, Гродненской и Ковенской, которые позже целиком или частично вошли в территорию буржуазной Литвы, изучает, какие перемены произошли в процессе воспроизводства после первой мировой войны.

Автор приходит к выводу, что процессу воспроизводства населения Литвы характерно:

1. Систематическое падение уровня рождаемости и смертности, однако, темпы падения уровня рождаемости выше темпов падения уровня смертности, а поэтому наблюдалось и падение уровня естественного прироста населения.

2. Более низкий уровень рождаемости в городах, нежели на селе. Но в конце буржуазной власти в Литве уровень рождаемости на селе приблизился к уровню рождаемости в городах.

3. Высокие темпы падения уровня рождаемости на селе по сравнению с городами, но темпы падения смертности выше в городах, нежели в сельской местности.

4. Сравнительно высокий уровень детской смертности в буржуазной Литве, в частности, детей в возрасте до одного года.
